

УДК 811.161.1(07)

МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО МАТЕРІАЛУ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ

Я.В. Бударіна, Т. Є. Степанішина

У статті досліджено психологічні основи засвоєння іноземної лексики, які визначають принципи організації відбору та подання лексичного матеріалу на початковому етапі навчання іноземних студентів. Автори доводять необхідність на етапі відбору та опрацювання нової лексики активізувати якомога більше зв'язків між лексичними одиницями. Види й способи репрезентації цих зв'язків докладно описано в роботі. Також у статті звернено увагу на важливість вправ на закріплення й необхідність поширення їх у часі, щоб уникнути зайвої концентрованості.

Ключові слова: засвоєння лексики, принципи відбору лексичного матеріалу, навчання іноземних студентів.

METHODICAL ORGANIZATION PRINCIPLES OF LEXICAL MATERIAL IN THE SYSTEM OF FOREIGN STUDENTS TRAINING AT THE INITIAL STAGE

Ya. V. Budarina, T. Ye. Stepanishyna

Summary. The article examines the psychological bases of mastering foreign language vocabulary defining principles of lexical material initially foreign students. The authors argue the need for phase selection and development of a new vocabulary to activate as many connections between lexical units as possible. Types and methods of representation of these connections thoroughly described in the paper. The article has drawn attention to the importance of doing exercises for maintaining and consolidation of knowledge, expanding in time in order to avoid unnecessary concentration.

Keywords: learning vocabulary, principles of lexical material selection, training foreign students.

Вступ та постановка проблеми. Сучасна епоха стандартизації мовної освіти вимагає коректної, ретельної, доцільної організації лексичного матеріалу в процесі навчання мови студентів-іноземців. Мета мовної підготовки іноземних громадян полягає в «забезпеченні їхніх комунікативних потреб у різних сферах спілкування: науковій (для отримання конкурентоспроможної підготовки за обраним фахом), суспільно-політичній і соціально-культурній (для належної адаптації та повноцінного орієнтування в новому соціально-культурному середовищі, особистісного культурного розвитку), побутовій (для задоволення потреб повсякденного життя), а також для виховання гармонійної особистості, що здатна до міжкультурного діалогу» [7, с. 138].

Досягнути цього без правильно відібраної на початковому етапі лексики неможливо. Для оптимальної організації лексичного матеріалу з метою повноцінного засвоєння необхідно визначити психологічні та нейрофізіологічні основи засвоєння іноземної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у теорію навчальної лексикографії загалом і у формування теоретичної бази створення лексичних мінімумів зокрема внесли дослідження П.Н.Денисова, В.В.Морковкіна, Ю.А.Сап'яну, М.А.Скопіної, де порушено цілу низку основоположних проблем: інтеграція лексичного мінімуму в практику викладання; співвіднесення способів структуризації лексичних одиниць у словнику з видами мовленнєвої діяльності і т.д.

Уявлення про загальні принципи відбору лексики з метою навчання української / російської мови інокомунікантів закладено в працях Н.З.Бакеева, Ж.Гугенгейма, П.Н.Денисова, І.Д.Салістри, І.В.Рахманова, В.Г.Костомарова, У.Лопеса Моралеса, Р.Міші, М.А.Скопіної, Л.Г.Саяхової, Е.А.Штейнфельдта, М.Уеста, Г.Палмера, Л.Фосетта, Є.В.Ятаєвої та ін. Про кількісний склад лексичного мінімуму писали П. Нейш і Н. Шмітг, про потенціал фреймового підходу до його організації – А.Н.Латишева, Г.А.Тюріна, С.Д.Леонова та ін.

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні методичних принципів організації лексичного матеріалу в системі підготовки іноземних студентів у вищих навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу. У пам'яті людини міститься конкретна лексика, а кількість допустимих значень не є обмеженою, оскільки різноманітне поєднання слів у реченні породжує нові смисли. За даними нейрофізіології, вирішальну роль відіграють сліди зв'язків слів з іншими словами, що збереглися від колишніх актів слововживання. Рівень розуміння слів залежить як від багатства/різноманітності зв'язків, так і від здатності збудження того аспекту зв'язку, що обумовлений конкретною ситуацією.

«Іншомовне слово саме по собі не набуває активності свого еквівалента рідної мови, тобто його вживання у внутрішній і зовнішній мові не призводить до порушення тих слідів, які характеризують слово-еквівалент» [2, с. 45]. Про це свідчать експерименти на сприйняття кореспондуючих слів рідної та іноземної мов в ізольованому вигляді, які показали, що багатству асоціацій, зумовлених словом рідної мови, протистоїть майже повна відсутність подібних асоціацій при сприйнятті іншомовного слова.

«Внутрішній лексикон людини повинен являти собою надзвичайно складну систему багатоярусних полів, що багаторазово перетинаються одне з одним і за допомогою яких упорядковується й зберігається інформація» [2, с. 73]. Ця багаторазова інформація «перехрещується до того ж зі складною системою оцінок за параметрами емоційної забарвленості, частотності, періоду засвоєння слова індивідом» [там само]. Компонентом активізації, необхідним для оволодіння лексикою, є тематичні зв'язки слів.

Для того, щоб функціонувати в мові, слово має обростати зв'язками з іншими словами, і чим ширшою, більш різноманітною виявиться така мережа зв'язків, тим швидше актуалізуються зв'язки слова при рецепції тексту. Правильний підбір асоціації до нового запроваджуваного лексичного матеріалу якісно впливає на сам процес його запам'ятовування. Як свідчать сучасні дослідження з психолінгвістики, «асоціативна теорія пам'яті дозволяє предметам і явищам запам'ятовуватись і відтворюватись не ізольовано один від одного, а у зв'язку один з одним. За допомогою асоціацій виникають тимчасові зв'язки в корі головного мозку, які служать фізіологічною основою запам'ятовування й відтворення: відображення просторово-часових відносин предметів і явищ (асоціації суміжності), відображення їхніх подібностей (асоціації за подібністю), протилежність (асоціації за контрастом), причиново-наслідкові відносини (асоціації за каузальністю) [6, с. 240]. Особливо важливу функцію виконують аудіо- та відеозасоби, тому що мають здатність не тільки відтворити слова з правильною інтонацією, без акценту, але також і наочно уявити досліджувану одиницю, що позитивно впливає на запам'ятовування нового лексичного матеріалу.

Як писав Г.Гійом, «людська мова існує тільки з того моменту, коли пережитий досвід перетворюється в уявлення» [4, с.344]. Асоціативні зв'язки включають в себе: роботу з ізольованими лексичними одиницями, що корелюють між собою на основі парадигматичних асоціацій; вивчення парадигматично асоційованих лексичних одиниць у типових синтагматичних зв'язках; роботу з парадигматично асоційованими лексичними одиницями в дериваційних зв'язках. Об'єднання слів у лексико-методичні групи сприяє запам'ятовуванню їх в систематизованому вигляді.

З метою кращого запам'ятовування формують такі лексико-методичні групи: синонімічні ряди; різнокореневі слова, близькі за значенням (плітки, наклеп, безглуздість, дурниця); однокореневі слова, що мають загальну семантичну ознаку (накопичувати - накопичувач); слова, об'єднані за графічно-фонетичною подібністю (забутий / забитий). Слід враховувати те, що «розвиток довільної пам'яті як невід'ємної належності свідомої психологічної культури не відбувається стихійно, поза спеціально поставленими завданнями й системою навчання» [5, с. 137].

Важливе значення має робота учнів по складанню лексичних карт. Формування різноаспектних груп лексики сприяє виникненню різноманітних асоціативних зв'язків слів. Розглянемо приклад лексичної карти: студент повинен дописати до кожного словосполучення максимум уживаних одиниць: читати (що?) книгу, газету, журнал, роман, лист, оголошення.

При організації лексичного матеріалу і його введенні в навчальний процес застосовуються такі методи:

1. Використання засобів предметної наочності (можливе на різних етапах навчання, в основному на початковому, рідше на середньому й просунутому).

При семантизації слів предметна наочність дозволяє:

- пояснити значення таких слів, як портфель, вікно, книга, ручка, дошка, голова і т.д.;

- увести значну кількість лексичних одиниць, в тому числі семантизувати такі поняття, як велике вікно, товста книга, червоний олівець і т.д.

За допомогою образотворчої наочності (аудіо- та відео- засобів) можна:

1) пояснити слова типу поїзд, диван, озеро, зима, туман, ранок та ін., безпосередня демонстрація яких є складною або неможливою;

2) продемонструвати й тим самим пояснити такі слова, які не можна семантизувати за допомогою моторної наочності: поїзд їде, собака гавкає.

При наочній семантизації слід дотримуватися таких правил: уникати асоціацій між словами й одиничними предметами, що призводить до підміни видового значення родовим; давати семантизоване слово в контексті речення; демонструвати зображення, зрозуміле студентам; перевіряти розуміння слова.

2. Використання перекладу. Найбільш ефективний спосіб семантизації, можливий на будь-якому етапі навчання. Вдаватися до перекладного методу слід при поясненні значень абстрактних слів: робота, любов, вивчення, спостереження, погода та ін. У деяких випадках необхідно вдаватися до додаткових пояснень для уточнення поняття. Ефективним використання перекладу є при вивченні специфіки стилів мовлення: офіційно-ділового, наукового, публіцистичного та ін. Такі слова, як огляд, підсудний, переговори, нарада, можливість і т.д. доцільно семантизувати за допомогою перекладу рідною мовою студента або мовою-посередника.

3. Використання синонімів. Значення деяких слів можна пояснити за допомогою підбору синонімів до окремих слів і словосполучень, відповідно пояснюючи їхні семантичні відмінності. На початковому етапі використовується рідко у зв'язку з обмеженим лексичним запасом студентів, проте в аудиторії з вищим рівнем мовної підготовки з їх допомогою семантизуються:

- стилістичні синоніми (нісенітниця – абсурд, пожитки – речі, харчі – їжа);
- слова, близькі до абсолютних синонімів (повсюдно – всюди);
- аббревіатури (ЄС – Європейський Союз, ПДТУ – Приазовський державний технічний університет);
- слова, синонімами яких є інтернаціональні еквіваленти (кінець – фінал, проміжок – інтервал);
- словосполучення офіційного характеру (дати відповідь на питання – відповісти, відтворити звуки – вимовити).

4. Використання антонімів. Семантизація нових слів за допомогою антонімів є прийнятною, якщо студенти мають відповідний словниковий запас. Викладач спирається на відомий студенту антонім (швидко – повільно, добрий – злий, білий – чорний). Рекомендується також наводити вже відомий студентам антонім в аналогічному контексті (час іде повільно – час іде швидко).

5. Підбір родового поняття до видового. Прийом подібної семантизації використовується рідше в порівнянні з іншими й полягає в тому, що слово належить до тієї чи іншої групи часто без визначення ознак, які відрізняють це слово від інших слів цієї ж групи (дуб – дерево, чоботи – взуття, сукня – одяг, огірок – овоч).

6. Використання перерахування. Цей прийом – дзеркальне відображення попереднього: перераховуються слова, які позначають частини того, що названо словом, яке семантизується (ціле через частини), або навпаки даються видові поняття (рід через вид): овочі – морква, капуста, картопля та ін. При цьому підбираються слова, відомі студентам. Не рекомендується використовувати такі слова, як ріпа, баклажан та ін., або вводити їх раціонально, пояснюючи значення.

7. Словотворчий аналіз. Практика роботи з іноземними студентами свідчить, що часом студенти «не впізнають» слово, подане не в початковій формі, або «прикрашене» суфіксами чи префіксами. Достатньо при цьому пояснити значення суфікса, префікса чи закінчення, наприклад, частка не надає слову заперечного значення: невеселий, несміливо; префікс без вказує на відсутність ознаки: безтурботний, беззбройний. Реальна практика показує, що, зрозумівши значення префікса того чи іншого слова, студенти здатні впізнавати й моделювати аналогічні слова, що сприяє активному поповненню їхнього словникового запасу.

8. Використання контексту для семантизації. У одних випадках для розуміння студентами значення слова достатнім є мінімальний контекст – словосполучення чи речення, в інших випадках потрібен більш детальний, розгорнутий контекст, порівняймо: Сніг *падає*, температура *падає*.

9. Використання опису (дефініція, тлумачення, коментар). Такий вид семантизації ефективний переважно на основному на просунутому етапах навчання.

Дефініція застосовується для семантизації лексичних одиниць, що позначають наукові поняття певної галузі знань: Синоніми – слова однієї і тієї ж частини мови, що повністю або частково збігаються за значенням.

Тлумачення (за допомогою простого або складного словосполучення) є менш регламентованим: продукти – те, що використовується для їжі; бігти – швидко рухатися; увірватися – увійти з силою, несподівано.

Коментар використовується для більш розлогого пояснення значення семантизованого слова (таке слово часто має додатковий фон).

Відразу після семантизації слова бажано давати вправи на закріплення парадигматичних (підбір синонімів, заміна в контексті близькими за змістом та ін.) і синтагаматичних (складання словосполучень, речень і т.д.) зв'язків. Дані психології свідчать про те, що забування сильніше в перші дні після повідомлення нового. Надалі ці слова, як правило, не виступають об'єктом спеціальних навчальних зусиль. Водночас важливо забезпечувати «розтягнутість» у часі, оскільки багаторазове одночасне повторення (висока сконцентрованість) дає менший ефект, тому система навчання лексики повинна бути спрямована

на усунення зайвої сконцентрованості. У зв'язку з цим доцільно: давати лексичні одиниці для запису в словникові зошити; включати пропоновані слова до групи, залежно від ступеня складності слова і його типологічних особливостей, прагнути при цьому, щоб слово увійшло до максимально більшої кількості різноманітних груп; включати вивчені слова, якщо це можливо, в усі типи лексичних вправ, що пропонуються для виконання як в аудиторії, так і вдома; активізувати вивчені слова у фрагментах занять на повторення. У такий спосіб забезпечується розподілене, так зване «розпорошене», вивчення лексики, яке набагато ефективніше концентрованого. Лексика записується студентами через групування за темами, словотворчими типами, синонімічними / антонімічними рядами. Відтак слово зустрічається в зошиті багаторазово, що сприяє кращому його запам'ятовуванню. Слово записується у вихідній формі із зазначенням найбільш типових словосполучень, подається переклад рідною мовою із вказівкою на обсяг значення й збіги / незбіги понять у контактуючих мовах. Важливе значення, як пишуть В.Г.Костомаров і О.Д.Митрофанова, «має відбір слів, сувора обмеженість їх числа. Нове слово повинно зустрітися багато разів, щоб воно міцно закріпилося в пам'яті студентів. «Секрет» швидкого засвоєння мови в мовному середовищі пояснюється тим, що постійно виникають повторювані мовні потреби, які негайно задовольняються ситуативно зумовленими словами, фразами» [3, с. 86-87].

Висновки. У результаті організації роботи з лексичним матеріалом на основі вчення про формування оптимальних для засвоєння асоціативних зв'язків слів, засвоєння лексики відбувається ефективно, оскільки це природний шлях засвоєння, притаманний механізмам нашої пам'яті й мови. Це сприяє запам'ятовуванню лексики у великих обсягах, а також і міцності її засвоєння, автоматизації правильного використання матеріалу, що вивчається.

Література

1. Бронська А. А. Теоретичні основи базової методичної підготовки викладачів української та російської мов як іноземних / А. А. Бронська. – К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», видавництво «Голока», 2002. – 208 с.
2. Залевська А.А. Проблеми організації внутрішнього лексикону людини : навчальний посібник/ А.А.Залевська – Калінін, 1977. – 83 с.
3. Костомаров В.Г., Методичне керівництво для викладачів російської мови іноземцям. 4-е вид., виправл./ Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. – М. : Російська мова, 1988. – 157 с.
4. Ляудис В.Я. Память в процессе развития / В.Я.Ляудис – М.: Просвещение, 1976. – 256 с.
5. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного для филологов-русистов / А.Н.Щукин – М.: Высшая школа, 1990. – 211 с.
6. Немченко В.К. Психолінгвістика в нарисах і витягах : хрестоматія: навчальний посібник / В.К. Немченко, А.П. Кір'янов, Т.А. Пекішева та ін. – К. : Академія, 2003. – 336 с.
7. Сеченов И.М. Избранные (философские и психологические) произведения. - М.: Просвещение, 1947. – 355 с.
8. Ушакова Н. І. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України / Н. І. Ушакова, В. В. Дубічинський, О. М. Тростинська // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: 36. наук. статей. – Вип. 19. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 136-146.